

УДК 378.124:37013

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОЦІНЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ

Катерина Віталіївна ОРЕХОВА

к.е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Харківського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: kate.orekhova@mail.ru

Олена Григорівна ГОЛОВКО

к.е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Харківського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: elena_golovko@list.ru

Анотація. Запропоновано методичний підхід до оцінювання професійної майстерності викладачів, відмінними рисами якого від існуючих є: визначення високого, достатньо високого, середнього, низького або дуже низького рівнів розвитку її складових; з'ясування рівнів розвитку знань, умінь та навичок, які відповідають цим видам професійної майстерності. Це дає можливість розробити певні заходи для поліпшення професійної майстерності викладачів.

Аннотация. Предложено методический подход по оцениванию профессионального мастерства преподавателей, который отличается от существующих такими аспектами: определением высокого, достаточно высокого, среднего, низкого или очень низкого уровней развития ее составляющих; выявлением уровней развития знаний, умений и навыков, которые соответствуют этим видам профессионального мастерства. Это дает возможность разработать определенные меры для улучшения профессионального мастерства преподавателей.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, викладач, професійна майстерність, компоненти, оцінювання.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, преподаватель, профессиональное мастерство, компоненты, оценивание.

Постановка проблеми. Зміни в усіх сферах життя сучасного суспільства, модернізація сучасної вищої освіти привели до створення нових вимог до професійної підготовки педагогічних кадрів. В Законі України «Про вищу освіту від 01.07.2014 № 1556-VII [14] та Указі Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013 [15] підкреслено, що підготовка педагогічних та науково-педагогічних працівників, їх професійне самовдосконалення, підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, загальної культури є важливою умовою модернізації освіти. У сучасних умовах пріоритетного значення набуває завдання підготовки фахівця, який не тільки володіє необхідною системою знань, умінь, навичок та вміє використовувати їх на практиці, а і спроможний самостійно ставити і творчо вирішувати про-

фесійні завдання, схильний постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, націлений на безперервну освіту, тобто на постійний саморозвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у теорію та практику педагогічної майстерності зробили науковці: А. Биков, О. Коваленко, В. Панчук, Л. Пуховська. На питаннях педагогічної техніки акцентують увагу Г. Баланюк, С. Болсун, О. Горська, Л. Загородня, О. Козленко, Ю. Кусий, Л. Рувинський, Ю. Турчанинова.

Різні аспекти організації методичної роботи в системі вищих навчальних закладів та її вплив на якість педагогічної майстерності досліджували О. Автушенко, О. Аксьонова, М. Артюшина, І. Бялягіна, В. Врачинський, Г. Грибова, С. Демченко, Н. Житнік, А. Зубко, Е. Коваленко, Н. Корогод, А. Кузьмінський, А. Москаленко, Н. Нікітіна,

В. Олійник, В. Пікельна, О. Полуніна, В. Попков, В. Пуцов, К. Старченко, М. Федорова, М. Фіцула, Ю. Фокін, Л. Хоміч, Г. Штомпель.

Аналіз наукових джерел показав, що переважна більшість учених досліджують проблему підвищення педагогічної майстерності у майбутніх учителів загальноосвітньої школи. Натомість, дослідження щодо розв'язання проблеми підвищення професійної майстерності викладачів економічного профілю в педагогіці не проводилися, що негативно позначається на якості навчального процесу з підготовки майбутніх фахівців для фінансової та банківської систем.

Актуальність, практична значущість, недостатня розробленість та недослідженість вказаних питань зумовили вибір теми даної роботи, визначили її мету та завдання.

Метою статті є удосконалення методичного підходу щодо оцінювання професійної майстерності викладачів.

Для досягнення мети в роботі буди поставлені та вирішені такі завдання:

уточнити сутність та зміст поняття «професійна майстерність викладача»;

з'ясувати компоненти професійної майстерності викладача;

удосконалити методичний підхід до оцінювання професійної майстерності викладачів.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Так в роботі З. Г. Зайцевої, В. Г. Постоєв [5] педагогічна майстерність розглядається як високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю, який досягається на основі глибоких професійних та загальних знань, певного досвіду, умінь та навичок і творчого підходу, що забезпечує її успішність. Досягнення педагогічної майстерності обумовлюється наявністю у викладача комплексу професійних знань, широкого кругозору, сформованої педагогічної свідомості, професійно значущих особистісних якостей та великого досвіду роботи.

На наш погляд, особливої уваги заслуговують такі підходи щодо визначення поняття «педагогічна майстерність»:

високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дозволяють ефективно керувати навчально-пізнавальною діяльністю студентів та здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію [8, с. 78];

характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому фахо-

вому рівні викладача, його загальній культурі та педагогічному досвіді, необхідною умовою якої є гуманістична позиція викладача й професійно значущі особисті риси і якості [4, с. 251];

характеристика педагогічної діяльності високого рівня, головною ознакою якої є бездоганне вміння навчати своїх студентів, сформувати в них позитивні риси особистості й характеру [16, с. 235].

Близьке трактування змісту поняття «педагогічна майстерність» знаходимо і у наукових працях, де його нерідко визначено як «вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у тому, що у відведений час викладач досягає оптимальних результатів [9]».

Аналіз існуючих визначень поняття «педагогічна майстерність» засвідчує, що у значній кількості довідкових та наукових праць його зміст, як правило, репрезентує характеристику активності особистості в професійній діяльності, що розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії в кожній конкретній ситуації навчання й виховання (Є. Бондаревська, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.).

Представниками Полтавської наукової школи І. Зязюна (Є. Барбіна, В. Гриньова, О. Дубасенюк, О. Пехота, С. Сисоєва, Н. Тарасевич та ін.) педагогічна майстерність розглядається з інших позицій. Відповідно до поглядів названої наукової школи педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [12, с. 25].

Близьке трактування терміна дає А. Щербаків, який розуміє педагогічну майстерність як синтез наукових знань, умінь, навичок, методичного мистецтва і особових якостей викладача, вираз «усієї сукупності його психічних властивостей» [18].

На наш погляд, особливої уваги заслуговують праці В. Папучі, який після доповнення та уточнення дефініції педагогічної майстерності поданої в публікаціях представників Полтавської наукової школи представив педагогічну майстерність як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня педагогічної діяльності на рефлексивній основі й робить можливим за мінімальних зусиль у найкоротші терміни досягати запланованих високих результатів [12].

Серед існуючих визначень педагогічної майстерності автори цієї роботи віддають перевагу саме цій дефініції, оскільки, по-перше, вона ґрун-

тується на вітчизняних традиціях та уявленнях про мету й зміст праці викладача, а по-друге, відкриває простір для операціоналізації його педагогічної майстерності.

Утім у роботах В. Папучі в основу дефініції покладено термін «властивість особистості», що ми вважаємо недоцільним, адже терміни «особистість» та «властивість» у науковому дискурсі виступають універсальними категоріями і мають багатозначний зміст. На нашу думку, у цьому разі більш доцільним є використання терміна «професійна якість». Цей термін широко розповсюджений у вітчизняних наукових дослідженнях з професійної освіти, де професійні якості розглядаються як сукупність індивідуальних особливостей людини, що визначають ефективність реалізації трудових функцій, необхідних і достатніх ознак професійної придатності [7].

Отже, під професійною майстерністю викладача будемо розуміти професійну якість, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі й робить можливим із мінімальними зусиллями та в найкоротші терміни досягати запланованих результатів.

Розвиток педагогічної майстерності в освітньому просторі вищої школи, вимагає, насамперед, чіткої уяви її структурних компонентів, що в слугує основою для формування необхідного якісного утворення. Слід підкреслити, що в цьому питанні також відсутня єдина думка. Так, наприклад, в роботі [6] структура педагогічної майстерності включає такі взаємопов'язані елементи, як педагогічна направленість, система професійних знань, здібності до педагогічної діяльності, педагогічна техніка.

Водночас ми погоджуємося з точкою зору І. А. Зязюна, що педагогічна майстерність не зводиться тільки до діяльності і не обмежується високим рівнем теоретичної і методичної підготовки викладача, а й передбачає особистісні його якості, його позицію, «здатність виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей [10, с. 29]». Крім того, майстерності притаманна наявність найвищої форми активності у професійній діяльності, що базується на принципах гуманізму, толерантності й емпатії. Основними елементами педагогічної майстерності, на думку вченого, є гуманістична спрямованість діяльності викладача, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. При цьому наголошується, що теоретичним підґрунтям професійної майстерності є

професійна компетентність, а педагогічна майстерність є невід'ємною складовою структури особистості фахівця. У свою чергу, педагогічні здібності забезпечують інтенсивність професійного зростання, а педагогічна техніка дає змогу виявити і розвинути внутрішній потенціал викладача [10, с. 34].

На наш погляд, до елементів професійної майстерності викладачів належать [13]:

Гуманістична спрямованість діяльності. Полягає в спрямованості діяльності викладача на особистість іншої людини, утвердження словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків. Передбачає гуманістичний вияв його ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів.

Професійна компетентність, професіоналізм. Передбачають наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь і навичок). Їх змістом є знання предмета, методики його викладання, знання педагогіки і психології. Особливостями професійних знань є їх комплексність (потребує вміння синтезувати матеріал, аналізувати педагогічні ситуації, вибирати засоби взаємодії), нахненність (висловлення власного погляду, розуміння проблеми, своїх міркувань).

Професіоналізм викладача – це сукупність психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються в людині у процесі оволодіння знаннями та довготривалої діяльності, що забезпечують якісно новий, вищий рівень вирішення складних професійних завдань.

Педагогічний професіоналізм – вміння викладача мислити і діяти професійно, охоплює набір професійних властивостей та якостей особистості викладача, що відповідають вимогам професії; володіння необхідними засобами, що забезпечують не тільки педагогічний вплив на вихованця, але і взаємодію, співробітництво та співтворчість з ним. Для активного співробітництва з вихованцями необхідна мобілізація інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторського хисту та вмиле оперування засобами формування моральних, інтелектуальних та духовних засад у студентів. Він повинен володіти широким арсеналом інтелектуальних, моральних та духовних засобів, що забезпечують педагогічний вплив на студента. До інтелектуальних засобів належать кмітливність, професійне спрямування сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, прояв і розвиток творчих здібностей студента. До моральних – любов

до студентів, віра в їхні можливості та здібності, педагогічна справедливість, вимогливість, повага до вихованця – усе, що становить основу професійної етики викладача. Духовні засоби – основа його загальної та педагогічної культури.

Педагогічні здібності. Сукупність психічних особливостей викладача, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення.

Головною здібністю, яка об'єднує всі інші, є толерантність, чутливість до людини, до особистості, яка формується. З нею тісно взаємодіють комунікативність (потреба у спілкуванні, здатність легко налагоджувати контакти, викликати позитивні емоції у співрозмовника й відчувати задоволення від спілкування); перцептивні здібності (професійна проникливість, пильність, інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину, її психологічний стан за зовнішніми ознаками); динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість); емоційна стабільність (володіння собою, самоконтроль, саморегуляція); оптимістичне прогнозування (передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній); креативність (здатність до творчості, генерування нових ідей, уникнення традиційних схем, оперативного розв'язання проблемних ситуацій); впливовість (здатність вплинути на психічний і моральний світ студентів у певному напрямі, зближуватися з ними, здобувати довіру, любов і повагу, глибоко проникати у їхній; внутрішній світ, конструювати, проєктувати його).

Педагогічна техніка (мистецтво, майстерність, уміння). Є сукупністю раціональних засобів, умінь та особливостей поведінки викладача, спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів навчально-виховної роботи із студентом, студентським колективом відповідно до мети виховання, об'єктивних та суб'єктивних їх передумов. Вона передбачає наявність специфічних засобів, умінь, особливостей поведінки викладача: високу культуру мовлення; здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (розуміння викладачем власного психічного стану, уміння керувати собою); здатність до «бачення» внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них.

Педагогічна технологія. Є комплексом знань, умінь і навичок, необхідних викладачу для вирішення стратегічних, тактичних, а також про-

цедурних завдань під час навчально-виховного процесу. Йдеться про систему взаємодії викладача зі студентами, способи добору та впорядкування навчального матеріалу згідно з вимогами теорії пізнання. Іншими словами, педагогічна технологія є описом системи дій викладача та студентів, які слід виконати для оптимальної реалізації навчального процесу. Складовими педагогічної технології є володіння мистецтвом спілкування з дітьми, вміння керувати своєю увагою та увагою студентів, здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан тощо. Уміння налагоджувати оптимальні взаємостосунки зі студентами, змінювати їх відповідно до розвитку студентів та їхніх вимог до викладачів є важливим компонентом педагогічної майстерності.

Таким чином, професійна майстерність викладача є сумою таких компонентів: гуманістичної спрямованості діяльності ($K_{ГСпрям}$); професійної компетентності ($K_{ПКомпет}$); педагогічного професіоналізму ($K_{ППроф}$); педагогічних здібностей ($K_{ПЗдібн}$); педагогічної техніки ($K_{ПТех-ки}$); педагогічної технології ($K_{ПТех-ії}$).

$$ПМ = ПЗ + ПЯ + ПК + ПД + ПТ \quad (1)$$

Для розроблення методичного підходу до оцінювання рівня професійної майстерності викладача використано інтервальну шкалу. Кожен наступний варіант відповіді наділяється значенням «вище» (або «нижче»), «більш» (або «менш») та ін. Автори передбачили, що інтервал між варіантами відповідей наближався до рівного значення, що становить 2 бали, щоб чіткіше показати відмінність, тому кожному варіанту відповіді на порядок нижче відповідає і кількість балів, яка менша від попереднього на 2 бали. Так різним твердженням про рівень розвитку знань, вмінь та навичок викладача відповідає така кількість балів: високий - 10 балів; достатньо високий - 8 балів; середній - 6 балів; низький - 4 бали; дуже низький (початковий) - 2 бали [3].

На підставі загальної суми балів із кожного виду майстерності визначається коефіцієнт професійної майстерності викладача, який виражає рівень розвитку всієї сукупності знань, умінь і навичок.

Коефіцієнт професійної майстерності викладача є середньоарифметичним суми таких коефіцієнтів: гуманістичної спрямованості діяльності ($K_{ГСпрям}$), професійної компетентності ($K_{ПКомпет}$), педагогічного професіоналізму ($K_{ППроф}$), педагогічних здібностей ($K_{ПЗдібн}$), педагогічної техніки ($K_{ПТех-ки}$) та педагогічної технології ($K_{ПТех-ії}$):

$$K_{ПМ} = \frac{K_{ГСпрям} + K_{пколмет} + K_{ППроф} + K_{ПЗдїбн} + K_{ПТех-км} + K_{ПТех-її}}{6} \quad (2)$$

При визначенні коефіцієнта будь-якого виду професійної майстерності викладача слід враховувати вагомість знань, вмінь та навичок, які йому відповідають. Загалом коефіцієнт будь-якого виду професійної майстерності викладача знаходиться в межах (3) [17]:

$$K_{ПРОФМАЙСТ} = \left[\frac{Q_{\min}}{m}; \frac{Q_{\max}}{m} \right] \quad (3)$$

де $Q_{\min}$ – це мінімально можлива сума балів (потенціалу), якщо рівень розвитку кожного знання, вміння та навички буде оцінено як «дуже низький (початковий)»;

$Q_{\max}$ – це максимально можлива сума балів (потенціалу), якщо рівень розвитку кожного знання, вміння та навички буде оцінено як «високий».

m – це загальна кількість знань, вмінь та навичок, яка відображає цілісну професійну майстерність викладача.

Якщо рівню розвитку кожного знання, вміння та навички відповідає:

2 балам, то $Q_{\min} = 2N$ (N – кількість умінь або здібностей за конкретним видом професійної майстерності);

10 балам, то $Q_{\max} = 2N$.

Застосування розробленого методичного підходу до оцінювання професійної майстерності викладачів у Харківському інституті банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) далі – інститут дозволило отримати такі результати.

Підготовка студентів у інституті, насамперед, полягає у більш високому рівні адаптованості випускників до практичних потреб сучасного вітчизняного та міжнародного бізнесу [1]:

практична підготовка базується на функціонуванні в інституті навчально-тренувального комплексу, до складу якого входять навчально-тренувальний банк та чотири навчально-тренувальні фірми;

формуванні у магістра креативного мислення, лідерських якостей, системного бачення економічних та соціальних процесів, здатності інтегрувати окремі змістовні модулі підготовки в єдине ціле.

Підготовку студентів здійснює висококваліфікований професорсько-викладацький склад інституту, зокрема, науково-педагогічні працівники з науковими ступенями та вченими званнями.

Якість підготовки студентів обумовлюється: професіоналізмом та значним досвідом роботи викладачів; високим науковим рівнем науково-педагогічних кадрів інституту, залучених до роботи; повним забезпеченням студентів навчально-методичними матеріалами, які є продуктом багаторічного удосконалення способу подання програмного матеріалу; якісним контролем засвоєного матеріалу із широким залученням тестових технологій; застосуванням системи корекції роботи студентів за результатами контролю знань; постійною апробацією останніх наукових досягнень в області методики викладання; застосуванням системи морального стимулювання сумлінної роботи студентів; використанням нових інформаційних та педагогічних технологій (рольові ігри, диспути тощо) [2].

В інституті постійно вживаються заходи щодо поліпшення якісного складу науково-педагогічного персоналу. Викладачі інституту, відповідно до вимог, своєчасно підвищують свою кваліфікацію за різними формами, в тому числі значна їх частина неодноразово.

В результаті склалася ефективна комплексна система підвищення кваліфікації, яка включає: стажування на підприємствах, в установах, організаціях, провідних вищих навчальних закладах; навчання на факультетах післядипломної освіти та курсах підвищення кваліфікації; участь у тематичних семінарах; роботу над кандидатськими та докторськими дисертаціями; підготовку підручників та навчальних посібників; самоосвіту; професійне навчання в межах кафедр з питань економіки, фінансів, обліку, банківської справи, педагогіки і психології з організацією практичних семінарів, «круглих столів» за участю провідних фахівців суб'єктів господарювання; участь у постійно діючому в інституті методичному семінарі з підвищення педагогічної майстерності викладачів; науково-дослідну роботу, участь у науково-практичних конференціях тощо [11].

Висновки. В роботі вирішено важливе науково-практичне завдання, присвячене удосконаленню методичного підходу щодо оцінювання професійної майстерності викладачів. Основні висновки та рекомендації полягають у такому:

1. Визначено, що професійна майстерність викладача – це професійна якість, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі й робить можливим із мінімальними зусиллями та в найкорот-

ші терміни досягати запланованих результатів.

2. Доведено, що основними складовими професійної майстерності викладача є гуманістична спрямованість діяльності; професійна компетентність; педагогічний професіоналізм; педагогічні здібності; педагогічна техніка; педагогічна технологія.

3. Розроблено методичний підхід до оцінювання професійної майстерності викладачів, відмінною рисою якого від існуючих є визначення високого, достатньо високого, середнього, низького або дуже низького рівнів розвитку її складових та з'ясування відповідних цим видам професійної майстерності знань, умінь та навичок. Це дає можливість розробити певні заходи для поліпшення професійної майстерності викладачів.

Список використаних джерел:

1. Азаренкова Г. М. Роль практичної підготовки в освітньому процесі майбутніх економістів / Г. М. Азаренкова, О. Г. Головка // Банківська системи України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 жовтня 2011 р. — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. — С. 350–353.
2. Азаренкова Г. М. Формування професійних знань та вмінь у студентів економічних спеціальностей / Г. М. Азаренкова, О. Г. Головка // Управление качеством в современном вузе. Труды IX Международной научно-методической конференции «Управления качеством в современном вузе» (28–29 октября 2011 г.). Вып. 9. — СПб. : Изд-во МБИ, 2011. — С. 118–121.
3. Ваврик Р. В. Оцінювання професійної майстерності викладачів загальношкільських дисциплін до педагогічної діяльності / Р. В. Ваврик // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2007. — № 33. — С. 16–20.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
5. Зайцева З. Г. До питання наукової організації педагогічної праці / З. Г. Зайцева, В. Г. Постовий // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного ВУЗу та школи: Тези респ. міжвузівської науково-практичної конференції. — Рівне, 1991. — 194 с.
6. Занина Л. В. Основы педагогического мастерства / Л. В. Занина, Н. П. Меньшикова. — Ростов н/Д: Феникс, 2003. — 288 с.
7. Зязюн І. А. Психодіагностика педагогічної майстерності вчителя / І. А. Зязюн // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2003. — № 12. — С. 52–55.
8. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. — М. : Издательский центр «Академия», 2000. — 176 с.
9. Кузьмина Н. В. Актуальные проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя / Н. В. Кузьмина, В. И. Гинецинский // Советская педагогика. — 1982. — № 3. — С. 63–66.
10. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / [за ред. І. А. Зязюна]. — К. : Віпол, 2000. — 636 с.
11. Орехова К. В. Удосконалення методики оцінювання професійної майстерності викладачів / К. В. Орехова, О. Г. Головка // Методичний вісник: Випуск № 12. — Харків : ХІБС УБС НБУ, 2014. — С. 29–36.
12. Папуча В. М. Формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя фізичного виховання в процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. М. Папуча; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2010. — 20 с.
13. Полякова О. С. Формування педагогічної майстерності сучасного вчителя початкових класів [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

http://gnpu.edu.ua/files/VIDANNIY/Visnik_18/V18_86_89.pdf.

14. Про вищу освіту: Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

15. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Президент України; Указ, Стратегія від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

16. Професійна освіта : словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Нічкало. — К. : Вища шк., 2000. — 380 с.

17. Тридід О. М. Методика оцінювання професійної готовності викладачів фінансово-економічних дисциплін до педагогічної діяльності / О. М. Тридід, К. В. Орехова // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Г. І. Башнянин, В. В. Апоній, О. Д. Вовчак та ін.]. — Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. — Вип. 32. — С. 217–222.

18. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А. И. Щербаков. — Л., 1967. — 266 с.